

Henryka Ilgiewicz, *Societates Academicae Vilnenses. Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*, Wydawca: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Departament do Spraw Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za granicą, Warszawa 2008, ss. 668, 80 fotografii, 9 tabel, indeks osobowy, streszczenia w języku angielskim i litewskim.

W 2007 r. minęła setna rocznica powstania Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Instytucja ta wniosła nieoceniony wkład w zachowanie dóbr kultury narodów zamieszkujących ziemię dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, a zwłaszcza kultury polskiej. Doskonałym uczczeniem tego jubileuszu było wydanie przez polskie Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego książki Henryki Ilgiewicz *Societates Academicae Vilnenses. Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*. Publikacja ta stanowi kontynuację badań autorki, która specjalizuje się w dziejach wileńskich organizacji naukowych¹. Wcześniejsza monografia, poświęcona instytucjom naukowym Wilna w XIX w.², obejmowała lata 1805–1915. Nie zostało w niej jednak omówione funkcjonowanie Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie oraz pokrewnych mu: Towarzystwa Miłośników Starożytności i Ludoznawstwa, Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki i Towarzystwa Miłośników Wilna. Autorka argumentowała to tym, że wyżej wymienione instytucje do 1914 r. przechodziły okres organizacyjny, a główna ich działalność przypadła na okres międzywojenny³. Zarówno w polskiej, jak i litewskiej historiografii brakuje syntetycznego opracowania dotyczącego tego zagadnienia. Dlatego zasadność wyboru tematu nie ulega wątpliwości.

Praca obejmuje okres od powstania w 1899 r. tajnego Towarzystwa Miłośników Starożytności i Ludoznawstwa do zawieszenia działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w 1939 r. Autorka jednak opisuje dalsze losy członków i dzieje zbiorów tego towarzystwa aż do 1945 r. Głównym celem publikacji, obok ustalenia okoliczności powstania oraz przeszkód ze strony władz rosyjskich, z jakimi borykali się inicjatorzy, było także ukazanie struktury organizacyjnej tych instytucji. Innym celem książki jest charakterystyka działalności towarzystw poprzez określenie zadań naukowych, które miały spełniać i przedstawienie ich osiągnięć w dziedzinie poszczególnych nauk. Autorka podjęła się żmudnej pracy omówienia działalności wydawniczej, realizowanych tematów badawczych i przedstawienia sylwetek autorów.

¹ Zob. H. Ilgiewicz, *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*, Toruń 2005; też, *Aspekt polityczny działalności wileńskich instytucji i towarzystw naukowych na początku XX wieku*, w: *Kultura polityczna w Polsce*, t. 6, cz. 1: *Litwa w polskiej tradycji i kulturze politycznej*, Poznań 2006, s. 65–81; też, *Wandalin Szukiewicz (1852–1919) jako inicjator renowacji zamku trockiego*, „Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica”, 2007, t. 12, s. 77–86; też, *Michał Brensztejn (1874–1938) jako kustosz muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, „Regiony i Pogranicza”, 2008, nr 1, s. 97–109.

² H. Ilgiewicz, *Wileńskie towarzystwa*.

³ *Ibidem*, s. 8.

Henryka Ilgiewicz nie pomija również kwestii, z jakim odbiorem społecznym spotykały się towarzystwa oraz jakiego wsparcia udzielały im instytucje państwowe w okresie międzywojennym. Kolejnym ważnym elementem pracy jest próba określenia wpływów towarzystw na rozwój kultury i nauki polskiej w obszarze promieniowania takiego ośrodka, jakim było Wilno. Jak widać autorka podjęła się i z sukcesem zrealizowała trudne zadanie przedstawienia całego spektrum problemów i zagadnień funkcjonowania Towarzystwa Przyjaciół Nauk i towarzystw je poprzedzających.

Praca, nie licząc wstępu i zakończenia, składa się z dziewięciu rozdziałów. Pierwszy z nich przedstawia warunki rozwoju polskich towarzystw naukowych w Wilnie i na Wileńszczyźnie od początku XX w. do końca II wojny światowej. Autorka podzieliła działalność wileńskich towarzystw na pięć podrozdziałów obejmujących czasy od powstania Towarzystwa Miłośników Starożytności i Ludoznawstwa do wybuchu I wojny światowej (1899–1914), lata I wojny światowej (1914–1918), walkę z bolszewikami i istnienie Litwy Środkowej (1919–1922), okres, gdy Wileńszczyzna znajdowała się na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (1922–1939) i dramatyczne lata II wojny światowej do 1945 r.

Rozdziały od drugiego do czwartego poświęcone zostały kolejno Towarzystwu Miłośników Starożytności i Ludoznawstwa, Towarzystwu Muzeum Nauki i Sztuki i Towarzystwu Miłośników Wilna. W każdym z tych rozdziałów autorka omawia literaturę i źródła dotyczące danego towarzystwa, okoliczności założenia, jego działalność oraz skład osobowy. W tej części możemy dowiedzieć się m.in., że istniejące w latach 1899–1907, tajne Towarzystwo Miłośników Starożytności i Ludoznawstwa, zwane także Kółkiem Archeologicznym, było powszechnie uważane za poprzednika Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Wielu członków tego towarzystwa, np. Lucjan Uziebło czy Władysław Zahorski, zaangażowało się w tworzenie nowych, już legalnych polskich stowarzyszeń naukowych, zajmując w nich naczelne stanowiska. Zdaniem autorki do największych zasług Miłośników Starożytności i Ludoznawstwa można zaliczyć przeprowadzenie konserwacji części zamku trockiego. Z kolei powstałe w 1907 r. z inicjatywy hrabiego Władysława Tyszkiewicza Towarzystwo Muzeum Nauki i Sztuki skupiało się na gromadzeniu szeroko rozumianych zbiorów bibliotecznych i artystycznych oraz udostępnianiu ich szerokiemu gronu osób. Niestety, ciągłe problemy finansowe i lokalowe nie pozwalały na pełne rozwinięcie tej działalności. H. Ilgiewicz podkreśla jednak, że Towarzystwo Muzeum Nauki i Sztuki po połączeniu z Towarzystwem Przyjaciół Nauk w 1914 r. znacząco wzbogaciło zbiory tego ostatniego, m.in. o płótna Beuckelaera, Pietro Berrettiniego de Cortona, Dawida Teniersa czy ofiarowane przez Benedykta Henryka hr. Tyszkiewicza wykopaliska etruskie, greckie i egipskie. Również kolekcja istniejącego w latach 1919–1933 Towarzystwa Miłośników Wilna została przekazana Towarzystwu Przyjaciół Nauk. Autorka podkreśla, że towarzystwo to, do którego należeli m.in. Ferdynand Ruszczyc i Wacław Gizbert-Studnicki, najaktywniej działało w latach 1919–1922,

ratując zagrożone zabytki i usuwając ślady obecności zaborcy. W rozdziałach tych Henryka Ilgiewicz dokonała szerszego przedstawienia wielu postaci związanych z omawianymi towarzystwami. Sylwetki Wandalina Szukiewicza, Lucjana Uziębło, Józefa Montwiłła, Ferdynanda Ruszczyca zajmują sporo miejsca w tej interesującej książce.

Zasadniczy zrąb publikacji dotyczy Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie i to jemu poświęcono pozostałą część pracy. W rozdziałach od piątego do dziewiątego zostały omówione warunki powstania tej instytucji, jej rozwój organizacyjny, członkowie i działalność w latach 1907–1939. Tak jak w poprzednich rozdziałach szczegółowo jest tu omówiona literatura i źródła dotyczące TPN, a na ich podstawie proces kształtowania się tej organizacji. Nie zabrakło również sylwetek kolejnych prezesów Towarzystwa: prałata Jana Kurczewskiego, Władysława Zahorskiego, Alfonsa Parczewskiego, Mariana Zdziechowskiego i Stanisława Kościałkowskiego. Autorka zauważa, że Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie w trakcie pierwszych siedmiu lat swojej działalności wykazywało się dużą aktywnością, o której świadczy ilość i różnorodność podjętych przez nie działań. Jak sądzi, właśnie to spowodowało, że towarzystwo przetrwało okres I wojny światowej i mimo znacznych trudności powojennych rozwinęło działalność naukową. Sporo miejsca poświęca H. Ilgiewicz wydawnictwom Towarzystwa Przyjaciół Nauk, skrupulatnie omawiając publikacje każdego z trzech wydziałów. Zaznacza przy tym, że były to pozycje cenione i trafiały do bibliotek naukowych w Polsce i zagranicą. Oddzielnie zostały omówione zbiory Biblioteki i Muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Korzystając ze *Sprawozdań ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie* skrupulatnie odtworzyła tytuły prenumerowanych czasopism oraz stan rękopisów. Ostatni rozdział stanowi swoisty epilog dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, gdyż opowiada o sytuacji, w jakiej znalazła się instytucja i współpracujący z nią naukowcy w latach 1939–1945.

Zaletą pracy jest bogaty materiał źródłowy, na którym bazowała autorka. Podstawę stanowią materiały archiwalne znajdujące się w Państwowym Archiwum Historycznym Litwy, Państwowym Centralnym Archiwum Litwy oraz w działach rękopisów Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk i Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego. Jak przyznaje autorka, najwięcej zebranych materiałów dotyczy samego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Podobnie rzecz się przedstawia w przypadku źródeł publikowanych. W publikacji wykorzystano interesujące materiały dotyczące Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki. Znajdują się one głównie w Dziale Rękopisów Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie, w zespole Lucjana Uziębło oraz Towarzystwa Miłośników Wilna (w Państwowym Centralnym Archiwum Litwy). Najsłabiej poświadczone źródłowo jest działające nielegalnie Towarzystwo Miłośników Starożytnictwa i Ludoznawstwa. Dlatego tu autorka bazowała przede wszystkim na artykułach Romana Jurkowskiego, Leszka Zasztowta i Marii Magdaleny

Blombergowej, dotyczących działalności również tego towarzystwa⁴. Szkoda, że Henryka Ilgiewicz nie sięgnęła do materiałów znajdujących się w Dziale Rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie. Chodzi o korespondencję m.in. Lucjana Uziębło do Wandalina Szukiewicza, którą autorka przytacza za Romanem Jurkowskim. Materiały te mogłyby stanowić dodatkowe uzupełnienie tej wartościowej monografii. Na uwagę zasługuje solidna bibliografia pracy, a zwłaszcza znaczna liczba opracowań w języku litewskim. Autorka wykorzystywała także liczne artykuły prasowe ukazujące się w polskich i litewskich czasopiśmiech w interesującym ją okresie. Na końcu publikacji zamieszczone są tabele. Zestawiono w nich członków omawianych towarzystw oraz wzrost zbiorów Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w latach 1907–1939. Pracę wzbogacają liczne fotografie, przedstawiające portrety osób zaangażowanych w działalność społeczną, zabytki Wilna i zbiory z byłego Muzeum i Biblioteki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Warto podkreślić, że książka zawiera dwa obcojęzyczne, obszernie streszczenia oraz indeks osób.

Książka Henryki Ilgiewicz jest bardzo cennym studium z zakresu badań nad polskimi towarzystwami naukowymi, jak i rozwojem kulturalno-naukowym Wilna początku XX w. Praca posiada przejrzysty układ, pozwalający na szybkie odnajdywanie przez czytelnika potrzebnych informacji. Napisana jest zwięzłym i czytelnym językiem, który ułatwia przyswajanie zawartych w niej treści. Dużym atutem jest oprawa graficzna oraz bardzo dobra redakcja. Omawiana publikacja z pewnością trwale wejdzie do kanonu rozpraw poświęconych naukowej, kulturalnej i społecznej działalności Polaków wileńskich w końcu XIX i pierwszej połowie XX w.

Monika Krogulska-Krysiak
(Olsztyn)

Henryk Leśniowski, *Mój Grunwald*, Pracownia Wydawnicza „ElSet”, Olsztyn 2010, ss. 167.

O ugruntowanej tradycji grunwaldzkiej w świadomości Polaków świadczy obchodzona w 2010 r. 600-letnia rocznica bitwy pod Grunwaldem. W zwycięstwie grunwaldzkim upatrywano siłę oręża polskiego oraz wielkości czynu rycerskiego. W ten sposób przez wieki zbudowana została tradycja

⁴ Zob. R. Jurkowski, *Z życia kulturalnego Wilna w latach 1899–1914*, „Zapiski Historyczne” 1990, t. 55, z.1, s. 59–88; L. Zasztowt, *Wileńscy miłośnicy „starożytności” w latach 1899–1914*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1990, t. 35, nr 2–3, s. 259–283; M. M. Blombergowa, *W sprawie towarzystw naukowych działających w Wilnie w XIX i początku XX wieku*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1990, t. 37, nr 1, s. 69–87; też, *Dwie prace o życiu kulturalnym i naukowym Wilna w końcu XIX wieku i na początku XX wieku*, „Zapiski Historyczne” 1994, t. 59, z. 1, s. 109–123.